

**К. ЖУНУШЕВДИН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ДҮЙНӨ ТААНЫТУУ,
АДЕП-ЫЙМАНГА ҮЙРӨТҮҮ ЖАНА КЫЯЛ ЧАБЫТТАРЫН ӨСТҮРҮҮ
ИДЕЯЛАРЫН БАЛДАРГА ИНТЕГРАЦИЯЛАП ОКУП-ҮЙРӨТҮҮ**

**IN THE WORKS OF THE BELOVED CHILDREN'S AKIN KANYBEK
ZHUNUSHEV FAMILIARITY AROUND THE WORLD, LEARNING ASHAMED TO
EDUCATION AND TEACHING IDEAS TO INCREASE THE INTEGRATION-
FANTASY**

Макалада балдар акыны К.Жунушевдин ырларындагы табиятты, турмуштагы түрдүү предметтерди таанытуу, алар аркылуу балдардын кыял чабыттарын өстүрүү жана адеп-ыйманга чакыруу идеяларын башка предметтер менен интеграциялап окуп-үйрөнүү маселелери каралган.

***Ачык сөздөр:** дүйнө таанытуу, табышмак, юмор, мейкиндик, аалам, интеграциялоо, табият, образ, педагогикалык идеялар, таанып-билүүчүлүк, адабият, логикалык жыйынтык, биологиялык, астрономиялык*

В статье рассмотрено знакомство с природой и разными предметами в стихах акына К.Жунушева, вместе с ними вопросы о повышении фантазии и идеи об интеграционном обучении при воспитании детей другими предметами.

***Ключевые слова:** знакомство окружающим миром, загадка, юмор, пространство, вселенная, интеграция, природа, образ, педагогические идеи, литература, логический итог, биологический, астрономический.*

The article akin K.Zhunusheva in his songs about the nature of knowledge and different objects, take off together discussed issues on increase of imagination and ideas to the induction training of conscientious parenting other objects as mainstreaming.

***Keywords:** acquaintance outside world, mystery, humor, space, universe, integration, nature, image, pedagogical ideas, literature, logical outcome, biological, astronomical.*

Кыргыз балдарынын сүйүктүү акыны Каныбек Жунушев Нарын областынын Кочкор районунун Кош-Дөбө кыштагында төрөлгөн. 1958-жылы айылындагы «Электр» орто мектебин аяктап, 1963-жылы К. И. Скрябин атындагы Кыргыз Мамлекеттик айыл чарба институтун бүтүргөн. 1963-жылы Нарын областындагы Тянь-Шань районунун Жданов колхозуна башкы агроном болуп жөнөтүлөт. 1965-жылдан тартып, «Киргизпромзем» институтунда инженер болуп иштеген. 1977-жылы жер изилдөө институтунда ага илимий кызматкер болуп турат. 1984-жылы «Арашан» аттуу чыгармачылык үйүнүн директору, 1986-жылдан баштап, Нарын областы боюнча консультант болуп эмгектенген.

Чыгармалары басма бетине 1960-жылдан баштап чыга баштаган. «Боекчу» аттуу алгачкы ырлар жыйнагы 1964-жылы жарык көргөн. Кээ бир ырлары орус тилине жана башка чет тилдерге которулган.

Балдар үчүн «Кызылчанын баласы», «Бадыраң кантип үшүгөн», «Байчечекей», «Зымырык», «Чөндөлөй» ж.б. көптөгөн китептерин чыгарган.

Мына ушул балдар акыны К.Жунушевдин өзүнө мүнөздүү чыгармачылык өзгөчө стили бар. Ал стиль акындын өз кесибине, аткарган агрономдук ишине ылайык болсо керек, дээрлик көпчүлүк ырларында бала жашаган дүйнө, чөйрө, андагы көрүнүштөр,

алардын жашоо-шарты тууралуу балдар үчүн кызыктуу далилдер басымдуулук кылары байкалат.

Дегинкиси, ырларынын мазмунунан караганда, К. Жунушевдин дээрлик чыгармаларынын мазмунун баланын мейкиндик, мезгилдик ой жүгүртүүсүн өстүрүү, тарбиялык-таанытуучулук проблемалар, анын ичинде алардын биологиялык, астрономиялык түшүнүктөрүн калыптандыруу, алардын адам турмушундагы орду, күндөлүк турмуш, баланын ден соолугу, жүрүм туруму, тартип, тазалык, адеп ыйман, улуу - кичүүлөргө жасаган мамилеси жөнүндөгү педагогикалык ойлор түзөт.

Биз изилдөөгө алган «Күн чубак» (ырлар жана жомоктор.- Б.: «Кут аалам 2012») аттуу көлөмдүү жынагы биз жогоруда айткан мазмундагы чыгармаларды камтыйт. А дегенде, автордун сүйгөн темасы, табият кубулуштарын камтыган ырларынын таанытуучулугу жана билим берүүчүлүгү турасындагы сөздөн баштайлы.

«Күн чубак» аттуу бет ачарында күндүн дүйнөдөгү жана адам турмушундагы кызматы, андан энергия алып жаратылыштын жана адамдын жашашы, өсүмдүктөрдүн өсүшү жана башкалар туралуу мындай дейт:

Жалындаган күн чубак,
Жайылтса кызыл жашылын. . .
Бүт өсүмдүк, жемиш бак
Сиңирип алат акырын.
Ошон үчүн алма-өрүк
Күндөй кызыл, сары да.
Ошон үчүн жемиштер,
Ден соолукка дары да. [1, 4- бет]

Бул ырдын башталгыч класстын окуучуларынын гана таанып билүүчүлүк билимин өстүрүүдөгү эмес жогорку класстын окуучуларынын да билимин өстүрүүгө берер таасири чоң сыяктанат. Анткени, бешинчи класстагы табият таануу сабагынан алуучу күндүн пайдасы тууралуу билим, алтынчы класстагы ботаника сабагынан жер-жемиштер, алардын өсүшү, жалбырыктардын, чөптөрдүн, жер-жемиштердин күндүн нурунан түркүн түскө боёлушу жана да 7-8 - класстагы физика сабагынан алуучу күндүн энергиясы темасындагы фотоэффект тууралуу окуулар сөзсүз эске түшөт. Демек, бул ыр аталган предметтердин типтүү темаларын мугалимдер бири-бири менен байланыштырып, тактап айтканда адабият менен айкалыштырып интеграциялап түшүндүрүүдө бул ыр чоң практикалык жардам берери шексиз. Ушул эле ойду улаган «Жашасын күнүм жашасын» аттуу ырында жана «Күн жаркырайт», «Канча күн бар?», «Күн желе» ж.б. ырлары дал ушул күндүн кызматын балдарга түшүндүрүүдө айтылар ойду улам-улам тереңдетип олтургансыйт.

«Жашасын күнүм жашасын» деген ырында автор:

Эй караңгы, караңгы!
Жоруктарың жаман бу.
Коркутасың жөнү жок
Уктай элек баланы- деп жазат да:
Желмогуздай түрүң суук
Жезкемпирдей саксайып- деп сүрөттөп келип:
Үйүң жок, батпайт экенсиң,
Үңкүрдөн башка эч жерге,- деп күндөн качкан караңгылыктын орду каерде экенин

минтип айтат:

Жарык чачкан дүйнөгө

Жашасын Күнүм, жашасын: [1, 4-бет]- деп караңгылыкты кубалаган күндүн ролун, күн деген жашоо экендигин, күнсүз жашоонун, тирүүлүктүн болбой турганын сүрөттөйт.

«Канча күн бар?» деген ырында бала асмандагы жылдыздарды карап минтип ойлонот, бул күн менен ай кантип жаралган? Жылдыздарды жыбыратып асманга аларды кантип тагып койгон? Жылдыздар күндүзү каякка кетет? Алар асманда деги канча? Бул

жылдыздар дагы ар бири айдан күндөн чоң дейт. Чоң болсо эмне үчүн күндөй болуп жарык бербейт? Эгер ар бири күндөй чоң болсо анда ааламда канча күн бар?

Баланын минтип кичинесинен аалам тууралуу ой жүгүртүүсү – мыйзамдуу көрүнүш. Анткени ал али жаш, аалам сырларын түшүнө элек. Мына ушундай мазмундагы тематикадагы ырларын талдап олтуруп акын К. Жунушевдин кол жазмасы башка экендигин, стили өзгөчө экендиги, Самудиновго, Асаналиевге, Абдылдаевге, Токтогуловго, Кадыровдорго караганда чыгармачылыгынын тематикасы дагы да кең, бай экендигин байкоого болот. Бул сөзүбүздү далилдөө үчүн төмөндөгү ырларын дагы мисал катары келтирели. «Мен деле» аттуу сегиз сап ырын толук эле келтирели:

Космикалык кораблдей,
Күндү айланат Жер-эне.
Мүмкүн эмес учкан жердин,
Ылдамдыгын ченөөгө-
Деген сөздөн ой келет:
Күндү айланса Жер-эне
Күнгө кошо жер менен
Айланат окшойм мен деле. [1, 6-бет].

Бул ырга дагы баланын аалам мейкиндиги, жер менен күн, жердин күндү айланышы туурасындагы мектепте алган билими тууралуу, табышмактуу ой жүгүртүүсү чагылдырылган.

Чын эле ырга бала туура ойлонуп жатпайбы. Күндү айланып баратып жерде таң атып кеч кирген ылдамдыгын бала кантип ченейт? Күндү жер айланып баратса, жерде жашаган бала аны менен кошо күндү айланып баратканы ырас. Ушул ырга мазмундаш К. Жунушевдин «Тамга чыгып» аттуу ыры бар. Анда мындайча бир жагынан тамаша сыяктуу экинчи жагынан баланын кыялы сыңары жазылган:

Асмандагы жылдызды,
Бирден терип санадым.
Жакыныраак болсо деп,
Тамга чыгып карадым.

Бул ырга дагы кичинекей баланын аалам кубулуштарын, табышмактуу сырларын үйрөнүүгө кылган далалаты, умтулуусу тууралуу баяндап турат.

Кыргыз элинин түшүнүгүндө күндүн суткалык убактысын 12 саат менен түшүнүүдөн алда канча кеңири экиге бөлгөн түшүнүк бар **С.Рысбаев**, 2-класс, Кыргыз тили окуу китеби, [Текст] / С. Рысбаев, Б., 2011. Ошентсе дагы, акын К. Жунушев «Айланат» деген ырында күндүн бир суткалык убактысын 12 мерчемге бөлүп төмөндөгүчө түшүндүрөт:

Иңир кирген кез,
Күн батып, көз байланган кез,
Жылдыз жыбырап түн кирген кез,
Түн ойгонгон кез,
Чымчык сайрап калган, таң куланөөк аткан кез,
Жандыктар бүт ойгонуп, таң сүрүлүп аткан кез,
Балдар мектепке жөнөөр, эртең мененки убак,
Жумуш кайнаган чоң шашке убак,
Күн төбөгө келген, чак түш мезгили,
Айлана мемиреген түш оогон кез,
Күн салкындаган бешим,

Бададан мал келген күүгүм талаш,- деп сутканын мерчемдүү мезгилдерин саат менен эмес, күндөлүк аткарган ички интервалы менен кошо түшүндүрүүгө аракет жасап, логикалык жыйынтык катарында ырды төмөндөгүдөй бүтүрөт:

Саатымдын жебеси
Чык – чык этип айланат.

Иңир кирип аңгыча,
Күн батып, көз байланат. [1, 5-бет].

К. Жунушевдин дагы бир тема балдардын санитарлык сабаттуулугуна кам көрүү экендиги бир катар ырларынан байкалат. Бул багыттагы ырлары «Момпосуйдун тилеги», «Жуулбаган алмадан», «Чымын» ж.б. ырлары күбө. Мисалы, «Момпосуйдун тилеги» деген ырында мени ким көп жесе тишин оорутуп озондотуп ыйлатам десе. «Самын» деген ырында:

Тазалык деген бир гана,
Тилегим бар оюмда.
Балдарга кир жуугузбай,

Көбүрүп турам колунда.[1, 12-бет],- деп анан да тиш щетка, паста деген достору бар экенин алар дагы балдардын тиштерин тазалап, ден соолук тартуулай тургандыгын ырга кошот. Ал эми «Чымын» деген ырында тазалык душман экендигин ар дайым кир жерде жүрүп, таштандыга конуп, ачык турган тамакка конорун, таза жерден качаарын айтып балдарды таза болууга чакырат. Аны акын мындайча сүрөттөп жазат:

Тазалыктан качамын,
Келбейт таза жашагым.
Тандап алам жашоого,
Балит жерди атайын. [1, 13-бет].

Бул ырларды дагы мугалим окуу тарбия иштеринде ыктуу колдонсо, биология сабагы менен, адабият сабагын интеграциялап өтсө балдарга санитариялык, билим – таалим иштери, максаттуу жана да натыйжалуу болоору шексиз. Ушундай эле тазалыкка үндөгөн дагы бир ырын окуйлу. «Топмун, топмун деп бака» деген ырда, бака топмун деп секирип баткакка ыргып түшөт. Баткакка түшкөн баканын эртең менен энеси кийгизген ак көйнөгү кайда калды, ак жакасы эмне болду? Ошентип бакадай болуп баткакка түшкөн бала эмне болот? Тартиптүү таза балдар антпейт, дайыма таза жүрөт, булганыч жерде ойнобойт – деп балчыкта жүргөн бака менен таза жерде ойногон баланы салыштырып таза болууга үндөйт.

Акын К. Жунушевдин чыгармаларында балдарды эмгекчил болууга, адептүү болууга, эненин эмгегин сыйлоого, билим алууга үндөгөн ырлары да балдар үчүн кыйла таасирдүү жазылган. Анын «Жумурткасын жегенде» деген ыры баланы эмгекчил болууга, жалкоолуктун айынан уят болоорун эскерткен төмөндөгүдөй ойлор айтылат. Ырда кичинекей баланы эжеси тоокко жем чачып кой деп жумшаса «Мен эмне жем чачкыч белем» – деп жалкоолонуп ойноп кетет, бирок оюндан келгенде эжеси жумуртка бышырып бергенде бала уялып мындай дейт:

Уят болдум кийин мен,
Ошол чаар тооктун
Жумурткасын жегенде. [1, 16-бет].

«Орозбайдын калпагы» деген ырда Орозбай деген бала ойногон жеринде калпагын таштап коёт. Аны көргөн тоок жылуу – жумшак уя экен деп ичине тууп таштайт.

Акын эмгекчилдиктин пайдасы туурасындагы ырларында «Алсыз болот сол колдой аз иштеген жалкоодой» - деп балдарды эмгекчилдикке чакырса «Сол колдой» десе дагы бир ырында жалкоо мындай дейт «Түндө дайым түшүмдө катуу иштеп коёмун эми эс алып олтурам» [1, 18-бет].

К. Жунушевдин ырларында дагы бир өзгөчөлүк жаратылыш көрүнүшү менен табиятты таанытуу, ошентсе да аны өзүндөй сүрөттөп олтурбай балдардын түшүнүгүнө ылайыктап жумшак юмор тамаша менен берүү мүнөздүү. Буга «Бир орундуу самолёт», «Стадиону жок», «Жоогазынга», «Үлүл», «Жатып алып башканы», «Чычкан», «Короз» ж.б. ырлары күбө. «Бир орундуу самолёт» деген ырында тампыс коңузу самолёттой дыңылдап асманга учуп чыгат. Аны көрүшкөн курт - кумурскалар таң калып, суктанып, бизди дагы ала кет, канатыңа кондура кет деп кыйкырышса анда коңуз мындай дейт:

Бош орун жок эч кандай

А бу учуп жүргөнүм
Бир орундуу самолёт
Өзүм эле баткандай. [1, 8- бет].

«Короз» деген ырда айыл көрүнүшүн, айылдагы короого жарашкан кызыл гүлдөй таажысы бар, корозду сүрөттөө менен:

Койколондоп жүргөнү
Корообузго жарашат
Ошол короз кыйкырса

Ошондон кийин таң атат [1, 26- бет] -деп жазса, «Шашпай эле» деген ырында мышык бир күнү той берет. Мышык той берсе чакыргандын баары келет бирок чычкан деген досум бар эле ал эмне үчүн келбей калды деп таарынат. Ал эми, «Жерге түшүп калыптыр» деген ырын толук эле келтирели. Анда- мындай дейт:

Күчүк эмен жалбырагын
Казга тиштеп барыптыр:
Мобул сенин таманың го
Жерге түшүп калыптыр [1, 28- бет].

Ырдагы эмен жалбырагын жерде жатканын көрүп күчүктүн таң калганы ырас. Анткени, эмен жалбырагынын түзүлүшү каздын таманына окшош. Аны күчүк кана эмес балдар дагы окшоштуруп түшүнүшү мүмкүн. Бул жерде акын күчүктүн образы менен жумшак юмор түрүндө табияттын окшоштугун айтып жатат.

Адабияттар тизмеси

1. Муратов А. К.Исаков, Кыргыз балдар адабияты [Текст]:/ А. Муратов. – Б.: 2012.
2. Рысбаев С. Азыркы кыргыз балдар адабияты: проблемалар жана портреттер, [Текст]/С. Рысбаев. - Б.: 1999.
3. Жунушев К. Күн чубак, ырлар жыйнагы [Текст]/ К. Жунушев. - Б.: 2012.
4. Рысбаев С. Дүйнөнү баланын көзү менен, баланын сөзү менен, (балдар акыны К.Жунушевдин чыгармачылыгы тууралуу) [Текст] / С. Рысбаев. - «Бишкек шамы», 15-ноябрь, 1998.